

ברכת המצוות

[א]

מקורות

ואמרת לפני ה' אלהיך בערתי הקדש מן הבית וגם נתתיו ללוי ולגר ליתום ולאלמנה ככל מצותך אשר צויתני לא עברתי ממצותיך ולא שכחתי: (דברים כו, יג)

כתב רש"י ולא שכחתי - מלברך על הפרשת מעשרות. ולכאורה דברי רש"י תמוהין שבפשוט ברכת המצוות אינם אלא מדרבנן, ועי' בפירוש הרא"ם שמסביר כוונת רש"י מלברך מלשבחך בעת הפרשת מעשרות ולא מלברך ברכת הפרשת מעשרת שהוא נוסח הברכות שתקנהו אנשי כנסת הגדולה שברכות על המצות אינו אלא מדרבנן. ומוסיף שבספרי ובשלהי מסכת מעשר שני (מעשר שני ה, יא) שנו, ולא שכחתי - מלברך ומלהזכיר שמך עליו, וזה מסכים עם מה שפירש דברי רש"י.

אבל צ"ע שרש"י (ברכות מ, ב) על ההיא משנה כתב "מלברךך" - ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו להפריש תרומה ומעשר.

ברכות דרבנן

לכאורה יש גמ' מפורשת (ברכות טו, א) שחייב ברכה אינו אלא מדרבנן, והכא איתא התם, חרש המדבר ואינו שומע לא יתרום, ואם תרם תרומתו תרומה. מאן תנא חרש המדבר ואינו שומע דיעבד אין לכתחלה לא, אמר רב חסדא רבי יוסי היא דתנן הקורא את שמע ולא השמיע לאזנו יצא דברי רבי יהודה רבי יוסי אומר לא יצא, עד כאן לא קאמר רבי יוסי לא יצא אלא גבי קריאת שמע דאורייתא, אבל תרומה משום ברכה הוא, וברכה דרבנן ולא בברכה תליא מילתא.

ברכת התורה

התוס' הרא"ש מדייק מהגמ' דאי היא ברכת תרומה דאורייתא, משמע דתרומתו אינה תרומה, דהברכה מעכבת ההפרשה, אף על גב דברכות אינן מעכבות, היינו משום דהויין מדרבנן אבל אי הויין דאורייתא מעכבות ולא היא הפרשה. ועי' שו"ת דבר אברהם (ח"א סי' טז) שמכאן למד הגרא"ו שאם לא ברך ברכת התורה אינו יוצא ידי מצות תלמוד תורה, שהרי ברכת התורה הוי מדאורייתא.

שיטת הירושלמי

אבל בתלמוד ירושלמי (ברכות פרק ו, א) מביא דרשא לחיוב ברכת המצוות, משמע שהחייב הוא מן התורה, וז"ל ומניין שכל המצות טעונות ברכה, רבי תנחומא רבי אבא בר כהנא בשם רבי אלעזר (שמות כד, יב) ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה, הקיש תורה למצות, מה תורה טעונה ברכה אף מצות טעונות ברכה.

שחט בלי ברכה

[פעם שמעתי מהגר"א ווייס שליט"א בשם האדמו"ר מקלויזינברג זצ"ל ליישב שיטת בעל הלכות א"י (הובא בהגהת אשר"י ריש מסכת חולין) שאם שחט ולא בירך אסור לאכול הבשר, וכולם תמהים עליו, ורצה האדמו"ר לומר שהלכות א"י מן הסתם קשור לירושלמי, א"כ הירושלמי לשיטתו שסובר שברכת המצוות היא מה"ת, א"כ הברכה מעכב המצוה, ולכן הוי נבילה. אבל יש להעיר על דבריו שאפילו אם נאמר שלא קיים "מצות" שחיטה, מאן יימר דהוי נבילה, הרי סוף כל סוף שחט ולא נחר. ועוד שכידוע מחבר ספר הלכות א"י הוא אלדד הדני שהיה משבט דן מעשרה השבטים שגלה סנחרב, א"כ לא היה לו לא בבלי ולא ירושמי. ושם הספר הלכות א"י כבר העירו שאין הכוונה לארץ ישראל, אלא ל"אמר יהושע", שכמה קטעים בהספר מתחילים אמר יהושע למשה וכו'.]

אסור ליהנות מעולם הזה בלי ברכה

ראיתי (בפרדס יוסף החדש) בשם האמרי אמת שיש לדון לומר שברכה"מ הוי מן התורה, שהרי אסור ליהנות מן העולם הזה בלא ברכה, ומצוות הן הנאת הנפש, ולפי הפנ"י (ברכות לה, א) חיוב ברכת הנהנין היא מה"ת, משום דסברא דאורייתא היא, א"כ גם חיוב ברכת המצוות מן התורה.

לכאורה דבריו תמוהים שהרי קי"ל מצוות לאו ליהנות נתנו, היינו שאין קיום המצוות נחשב להנאה, ולכן המודר הנאה מן המעיין מותר לטבול בימות הגשמים, א"כ מי שקיים מצוה לא מקרי ש"נהנה" מעולם הזה, א"כ לא צריך לברך מדין ברכת הנהנין. ואין לומר דבנדרים תלוי בלשון בני אדם, ולכן אינו נאסר אלא הנאה פיזית, שגם לענין שופר של ע"ז אומרים מצוות לאו ליהנות נתנו, שלא נחשב שנהנה מע"ז.

אבל מצאתי כדבריו בפירוש הראב"ן הירחי על מסכת כלה (עמ' ה) וז"ל שלכך תקנו חז"ל ברכה לכל המצוות ועובר לעשייתן, לפי שאסור ליהנות מן העולם הזה בלא ברכה, וכשם שאסור ליהנות במאכל ומשתה והנאות העולם בלא ברכה כדאמרינן בפרק כיצד מברכים, כך אסור לעשות קיום שום מצוה שבועולם בלא ברכה, שאחר שיש לו שכר המצוה הרי נהנה מן העוה"ז בעוה"ב וכו', וכן הדין בברכת אירוסין ונישואין.

ואלי י"ל שהרי מבואר בדבריו שההנאה שהוא מדבר עליו אינו הנאה של המצוה, אלא השכר בעולם הבא, וי"ל א"כ שדברים שאסורים בהנאה אינו אסור אלא הנאה ישיר, ולא הנאה בעקיפין, אבל לגבי הסברא שאסור ליהנות, אולי אפילו על הנאה שבא בעקיפין צריך להודות עליו, ולכן גם על מצוות צריך להודות. ועי' בחידושי הריטב"א (סוכה לא, ב) שכתב וז"ל ואף על גב דמתהני בעשיית מצות שמקבל שכר בעולם הזה ובעולם הבא, לא חשיב איסור באיסורי הנאה אלא כשנהנה בגופו של איסור, אבל כל שאין ההנאה מגופו אלא שגורם לו הנאה וריוח ממקום אחר אינו הנאה מן האיסור, וכדרך שאמרו (ר"ה כח, א) בנודר הנאה ממעין שטובל בו בימות הגשמים שאינו נהנה בגוף המים, ואף על פי שגורמת לו טבילה זו לעלות מטומאה לטהרה, ומכשירתו לכמה דברים לית לן בה.

תורה ליהנות נתנה

ועי' בספר קה"י (ברכות כב) שמביא דברי השבלי הלקט בשם רבינו ישעיה, שה"ט שלא מברכים ברכה אחרונה על לימוד התורה משום שלעולם מצות תלמוד תורה אינה נגמרת. והק' הקה"י הרי לא קי"ל כבני מערבא שיש ברכה אחרונה על מצוות, א"כ מה הה"א לברך ברכה אחרונה על מצות ת"ת. ות"י הקה"י על פי דברי הט"ז (יו"ד רכא, מג). דהנה בשו"ע (שם סעיף יג) נפסק שהמודר הנאה משופר, מותר לתקוע בו תקיעה של מצוה, משום דמצות לאו ליהנות נתנו, והק' הט"ז מההיא דסעיף י"א שאסור ללמוד בספר הנאסר עליו בהנאה, ות"י הט"ז דהכא דודאי התורה משמחת לב, שהרי אסור ללמוד בימי אבלו, א"כ לא דמא האי מצוה לשאר מצות דאמרינן לאו ליהנות נתנו, אלא בזה נמשך הנאה לאדם. (ועיי' בהקדמה של האבני נזר, ובפירוש רבינו אברהם מן ההר נדרים מח) וכתב הקה"י שלפי"ז ברכת התורה הוי כברכת הנהנין, א"כ מן הראוי לברך גם ברכה אחרונה על תלמוד תורה, ורק משום שאינו נגמר אינו מברך אחריה.

השאלת ספרים

הקצוה"ח (עב, לד) דן בדברי הר"ן שהשואל ספרים פטור באונסין משום שאין כל הנאה שלו, שהמשאיל הרי מקיים מצוה ויש כאן משום פרוטה דרב יוסף.

וכתב הקצות וז"ל עוד יראה לענ"ד דשואל ספר אינו בדין שואל מטעם אחר, והוא משום דכיון דקי"ל (ר"ה כח, א) מצות לאו ליהנות נתנו ומהאי טעמא במודר הנאה מותר ללמדו מקרא (נדרים לה, ב) ומותר לתקוע תקיעה של מצוה (ר"ה שם), וא"כ שואל ספר לא הוי נהנה. ואע"ג דכתב ביו"ד (רכא, יא) דאם אסר ספרו על חבירו אסור לנאסר ללמוד בו, היינו מטעמא שכתב שם בט"ז (סק"מ) וש"ך (סקנ"ה) דכיון

דאין משאילין ספרים מפני שמקלקלין ויש לו להשכיר ספרו וזה לומד בו בחנם הוי הנאה ע"ש, ולענין שואל נראה דלאו הנאה היא, דבפרק השואל (ב"מ צו, א) בעי שאלה ליראות בה מהו ממונא בעינן והא איכא או דלמא ממונא דאית ליה הנאה מיניה בעינן וליכא, והכא נמי כיון דמצות לאו ליהנות ניתנו לית ליה הנאה מיניה. וגבי שאלה ליראות בה עלה בתיקו ופסקו דפטור וכמבואר בשו"ע (שמו, י), וא"כ הכא נמי פטור דבעינן שיהיה הנאה מיניה דשאלה עצמה וכיון דמצוות לאו ליהנות אע"ג דאית ליה הנאה שאינו נותן השכר הו"ל כשאלה ליראות בה ודו"ק.

הנתיבות כתב ששכח מש"כ הט"ז ביו"ד (רכא, מג) דתלמוד תורה ליהנות ניתן. והשיב עליו במשובב דאדמותיב מדברי ט"ז, לסייע לו מדברי תשובת מיימוני (לספר הפלאה סי' ב') הובא בב"י (יו"ד רכא), בהא דאם אסר ספרו על חברו אסור לנאסר ללמוד ממנו, והוא מטעם שאין חיוב לאדם להשאיל ספרו לחבירו כו' ומותר להשכירו, ונמצא מהנהו השכר שהיה צריך ליתן, ע"ש. הרי מבואר דאי לאו משום הנאת שכר לא הוי הלימוד הנאה.

[ב]

עובר לעשייתו

טעם הענין

ידוע הכלל (פסחים ז, ב) דכל המצות מברך עליהן עובר לעשייתו, וכבר הבאנו דברי הראב"ן הירחי שהיא משום שאסור ליהנות בלי ברכה. ועי' בחי' הריטב"א שני טעמים נוספים, א' כדי שיתקדש תחלה בברכה, ויגלה ויודיע שהוא עושה אותה מפני מצות השי"ת, ב' כי הברכות מעבודת הנפש, וראוי להקדים עבודת הנפש למעשה, שהיא עבודת הגוף.

בדיעבד

נחלקו הראשונים במי שלא בירך לפני המצוה האם בדיעבד יכול לברך אח"כ. דעת הרמב"ם (ברכות יא, ו) שאינו יכול, וז"ל אבל אם שחט בלא ברכה, אינו חוזר אחר שחיטה ומברך אשר קדשנו במצותיו וצונו על השחיטה, וכן אם כסה הדם בלא ברכה או הפריש תרומה ומעשרות או שטבל ולא בירך, אינו חוזר ומברך אחר עשייה וכן כל כיוצא בזה. אבל דעת האור זרוע (סימן שסז) שאם לא ברך קודם שחיטה יוצא ידי חובתו, שכל מצוה שלא ברך עובר לעשייתו מברך לאחר עשייתו.

ונראה שנחלקו בשני הטעמים של הריטב"א, שלפי הטעם כדי שיתקדש תחלה בברכה, ויגלה ויודיע שהוא עושה אותה מפני מצות השי"ת, אז בדיעבד אם כבר עשה המצוה אין ענין לגלות וכו', אבל לפי הטעם כי הברכות מעבודת הנפש, וראוי להקדים עבודת הנפש למעשה, שהיא עבודת הגוף, יש לומר שגם אחרי המצוה שייך לעשות העבודות הנפש אם לא עשה לפני המצוה, רק לכתחילה יש ענין להקדימו.

להלכה

כתב הרמ"א (יו"ד יט, א) אם שחט דבר דאיתליד בו ריעותא וצריך בדיקה, ישחטנו בלא ברכה, וכשימצא כשר מברך על השחיטה, ובלבד שיהא סמוך לשחיטה. ועי' בש"ך (ס"ק ג) שמרבה להוכיח כדברי הרמב"ם שאם לא בירך לפני המצוה שוב אינו יכול לברך. וכתב הגרע"א שלדבריו ה"נ באתיילד בו ריעותא אינו מברך אח"כ, ואינו דומה לטבילת גר דאמרינן כיון דמעיקרא לא חזי לא אדחי, דכי תקנו חז"ל ברכה דטבילת גרים מעיקרא איתקן לברך אח"כ, אבל ברכת שחיטה תקנו לברך עובר לעשייתו, אלא דבהך דבר דאיתליד ביה ריעותא א"י לברך מספק, בהא י"ל כיון דאדחי אדחי. ומקור הרמ"א שפסק שיכול לברך הוא מהאו"ז, והאו"ז הולך לשיטתיה דבכל מצות אם לא בירך עובר לעשייתו מברך אח"כ, אבל לדין דקי"ל כהרמב"ם י"ל דגם בזה אינו מברך אח"כ.

עובר לעשייתו בלולב וקידושין

עי"ש שהפר"ח כתב להוכיח כהג"א מההיא דאמרינן (פסחים ז, ב) דבלולב מעידנא דאגביה נפק, ובכל זאת מברך אח"כ. והתב"ש כ' עלה דא"כ תקשי היא גופא אמאי לא תקנו עכ"פ לכתחלה לברך עובר לעשייתו

כמו כל המצות, אע"כ דא"א לברך מקודם כמ"ש תוספות (סוכה לט, א) דהיאך יברך עליו והוא מונח בכלי, הא מבואר במנחות (לה, ב) דמברכין על תפילין משעת הנחה עד שעת קשירה, אבל כל שאין המצוה מזומנת בידו לעשות לא יכול לברך עליו, וא"כ הוי כטבילת גר דמברך אחרי הטבילה משום שלא היה ראוי לפני.

וכתב הגרע"א דעדיין יקשה איך קתני בברייתא כל הברכות כולן מברך עובר לעשייתן חוץ מטבילה, אמאי לא קתני ג"כ חוץ מלולב. ותי' דהברייתא נקט חוץ מטבילה דבזה הוא דוקא אחר עשייתן ואפילו דיעבד לא יצא אם בירך מקודם, דבזמן שבירך לא היה בר מצוה ולא שייך לומר וציוונו, אבל בלולב אף דלכתחלה לא שייך לברך מקודם בעוד שהלולב בכלי, אבל מ"מ פשיטא דבדיעבד אם בירך כשמונה בכלי יצא. ובזה ג"כ מיישב שיטת הראב"ד (אישות ג, כג) דס"ל דברכת אירוסין מברכין אחר הנישואין מהחשש שמא יחזור מלקדש, ואמאי לא חשיב זה בברייתא הנ"ל, ולתני חוץ מטבילה וברכת אירוסין, ולפי הנ"ל נראה דעכ"פ בדיעבד אם בירך קודם אירוסין יצא, משו"ה נקט רק טבילה דבזה מגרע גרע בעובר לעשייתו.

נוסח ברכת הלולב

כדברי הגרע"א שאע"פ שלכתחילה מברכים על הלולב אחרי שהגביהו, אבל אם בירך קודם שפיר יצא, מפורש בהרמב"ם (ברכות יא, טו) וז"ל נטל את הלולב מברך "על" נטילת לולב, שכיון שהגביהו יצא ידי חובתו, אבל אם בירך קודם שיטול מברך "ליטול" לולב כמו לישב בסוכה, מכאן אתה למד שהמברך אחר שעשה מברך על העשייה. ועי' בהשגת הראב"ד שהק' לדבריו אם שכח בעטיפת ציצית או בהנחת תפילין ולא בירך תחלה, כשיזכור ויברך מברך על עטיפת ציצית ועל הנחת תפילין. ולפי הגרע"א נראה דבלולב מברך על העבר, דכך תקנו הואיל ואין לו לברך לפני הנטילה, ולכן הנוסח הוא "על", שאינו מברך על העתיד. משא"כ בציצית ותפילין שצריך הברכה הוא לפני העיטוף והלבישה, ולכן נוסחו ב"ל", והיכא שלא בירך, עדיין יכול לברך על העתיד, משום שהמצוה עדיין לא נגמרה.

[ג]

על איזה מצוות לא מברכים

בשו"ת הרשב"א (א, יח) והאבודרהם (בתחילת הספר) מביאים תשובת הר"י נ' פלט שנתן כמה כללים בענין ברכת המצות.

מצוות התלויות בדעת אחרים

אחד מהכללים הוא שמצוה שאינה תלויה כולה ביד העושה, כגון מתנות עניים, הלואה לדלים, נתינת צדקה, וכיוצא בזה אין מברכים אליהם.

כמה אחרונים וביניהם התומים (חו"מ סי' צז) הבינו שהטעם הוא משום חשש ברכה לבטלה. עי"ש שכתב שדברי הרשב"א סותרים למש"כ הרא"ש (פ"ק דכתובות), שהקשה למה אין מברכין על מצות קדושין אקב"ו על מצות קדושין, ותירץ משום דאפשר לקיים בלי קדושין ע"י פלגש וכו'. וק' למה לא תירץ דלכך אינו מברך אקב"ו על קדושין משום דאין זה תלוי בבעל לבד, ואולי לא תאבה האשה לקחתו, ש"מ דלא ס"ל להרא"ש סברא זו של הרשב"א. הרי מפורש דהתומים מפרש דברי הרשב"א דמה"ט אין מברכין על הצדקה, משום דיש לחשוש שהעני יחזור ולא יקבל ממנו הצדקה, ונמצא ברכתו לבטלה, ולכן דימה מצות צדקה למצות קידושין.

אבל לענ"ד אין זה כוונת הר"י נ' פלאט, אלא יסודו הוא דכיון דמצוה שאפשר למיעקרה הו"ל מצוה חלשה, ולכן אין מברכין עליו. וכך מבואר להדיא ברשב"א (שם) וז"ל, ומנליה דכל מצוה שאפשר למיעקרה כמאן דמיעקרה דמי, מדאמרינן באלו נערו (כתובות מ, א) דאי אמרה לא בעינא מי איתא לעשה כלל, אע"ג דאכתי לא עקרה לה כמאן דליתיה דהא לא קביעא. כוונתו להא דאיתא התם שאין העשה של ולא תהיה לאשה דוחה לאו דממזר, משום דאי אמרת לא בעינא ליכא לעשה, ומפרש הרשב"א דמשום קילותא דהעשה נגעו בה, ומה"ט אין מברכין עליה, ולא משום חשש דספק אם תתקיים המצוה והוי ברכה לבטלה, דא"כ ליכא ראייה כלל משם.

זאת ועוד דכן מוכח נמי מלשון הרשב"א בתשובתו שכתב, ומנ"ל דכל מצוה שאפשר למיעקרא כמאן דמיעקרא דמי. הרי לן דלא משום חשש ברכה לבטלה נגעו בה, אלא מטעם הריעותא שיש בעצם המעשה כבר עכשיו, דכמאן דמיעקרא דמי. ועי' ברמב"ן שמדמה למצוה שאינו שוה בכל.

וכן נוטה לשון האבודרהם, וז"ל ואיכא נמי דלא מברכינן עליהו משום דתלוי בדעת אחרים דרחמנא אזהר לאהנוי להו. והואיל ואיפשר דמימנעי מההיא הנאה או דמחלי לי' ומיעקר ליה עשה לא מברכינן עליהו. כגון נתיב' צדקה או מעשר עני לעני, ומשמח גר ויתום ואלמנה ברגל, והענקת עבדים, ונתינת נבלה לגר ומכירתה לנכרי.

ברכה על מתנת כהונה

ובהמשך דבריו כתב שארבעה ועשרים מתנות נמי אין מברכינן על נתינתן לכהן משום דלא יהיב ליה ישראל לכהן מדידה כלום דליברך לתת לכהן, אלא רחמנא הוא דיהיב להו לכהנים דכהנים משלחן גבוה קא זכו, כדאמרינן בכמה דוכתי (ב"ק יג, א) שאני מתנות כהונה דכהנים משלחן גבוה קא זכו, דכתיב (במדבר יח, ח) ואני הנה נתתי לך את משמרת תרומותי וגו'. וכיון דלרחמנא נינהו לא מצי לברוכי עליהו דומיא דנתינת שקל לגבוה שאינו מברך עליו לתת לגבוה, וכל מאי דדמי להו משום דלא יהיב ליה מדידה כלום דכתיב (תה' כד, א) לה' הארץ ומלואה.

ואם איתא שהיכא דתלוי בדעת אחרים אינו יכול לברך משום חשש ברכה לבטלה, למה צריך לחפש טעם חדש במ"כ תיפוק ליה מטעם שתחוי בדעת אחרים, אלא ע"כ דשאני תרומה שאפילו אם יסרב הכהן לקחת התרומה לא מתבטל המצוה, וצריך לחפש כהן אחר.

יבום וקידושין

וכן מבואר בהמשך דבריו וז"ל אבל הכנסת כלה לחופה דמשום גמילות חסד מזדקקין להו אי מימנעי ולא בעי לן לעיולינהו לחופה מיעקרא לה האי מצוה לגמרי מינן. והאי ליכא למימר ביבום ונשואין דאע"ג דתליא בדעת אחרים ואפשר דמימנעי האשה לא מיעקרא האי מצוה מן האיש, אלא אכתי רמיא עליה מצות יבום ונשואין לכי משכח. מאי דליכא למימר הכי בהכנסת כלה ונתינת צדקה ומאי דדמי להו, דמשום הנאתן חייביה רחמנא לגמול להם חסד וכיון דלא בעו מיעקרא לה האי מצוה מנייהו, והוא הדין לבקור חולים ולשים שלום בין אדם לחברו ותנחומי אבלים שאין מברך לנחם אבלים ולשים שלום ולבקר חולים דהא בדיהו למעקרא להאי מצוה.

הרא"ש אינו חולק

ואם כנים הדברים, אין הוכחה כלל שהרא"ש חולק עליו, שהרי מצות פרו ורבו מוטלת עליו חובה גמורה, ואם היא תסרב עדיין המצוה מוטלת עליו, והוא חייב למצא אשה אחרת, כדי לקיים מצותו, משא"כ בצדקה אם העני מסרב לקבל הכסף אין מצוה עליו כלל. ולכן הוצרך הרא"ש למצוא גבי פרו ורבו תירוצים אחרים, אך ביסוד הדברים יכול להודות להרשב"א הנ"ל.

שו"מ שיסוד טענה זו כבר מבואר בשו"ת חת"ס (או"ח נד), וז"ל (בתשובותיו למהר"ץ חיות) והוקשה לפר"מ מברכת אירוסין דאי אמרה לא בעינא להתקדש לו ליכא מ"ע דהיא לא מיפקדא אפריה ורביה ואפ"ה מברכינן, במ"כ לא דק בקו' זו דכוונת רשב"א כל מצוה שהיא לטובת חבירו ואם ירצה חבירו שלא לקבל כאן טובה אין כאן מצוה, משא"כ פריה ורביה שאינו לטובת האשה אלא חוב שהטיל עליו הקדוש ברוך הוא להמציא לו אשה שתינשא לו ואם לא ימצא הרי הוא חישב לעשות מצוה ונאנס ולא עשה, ובכל מ"ע אם יאנס ויעכבוהו גוים או לסטים או לא ימצא אתרוג ותפילין וכן כיוצא בזה אין זה בכלל דברי רשב"א.

ועי"ש שכל זה מבואר במתק לשונו של הרמב"ם (ברכות יא, ב) וז"ל כל מצוה שבין אדם למקום בין

שהוא של חובה מברך עליה קודם לעשייתה, בדברים קצרים הללו נכללו כל דברי רשב"א, דמצוה שבין אדם לחבירו אין מברכין דאי אמר חבירו לא בעינא אין כאן מצוה, משא"כ בין אדם למקום אפילו צריך לזה חבירו מ"מ אפילו אמר לא בעינא לא נאמר שאין כאן מצוה, אלא שנאנס ולא מצא מקום לקיים מצוה.

וק"ק שלדבריו אין ההבדל בין מצוה שהיא בין אדם לחבירו למצוה שהיא בין אדם למקום, אלא שבדרך כלל מצוות שבין אדם לחבירו תלוים בדעת חבירו. והראו לי שבספר תורה תמימה פי' דברי הרמב"ם על פי מש"כ אביו (והוא כוון לבעל הרוקח, הובא לקמן) שאין לברך על מצוות שכליות, דלא שייך לומר וצונו, וזה החילוק בדבר הרמב"ם בין מצוות שהן בו אדם לחבירו, למצוות שהן בן אדם למקום, שמצוות בין אדם לחבירו הוי מצוות שכליות.

מצות דינים

עי"ש ברשב"א שגם מצות דינים נכלל בכלל הנ"ל, וז"ל וכן על דבר שהוא מסור לבית דין כגון עשיית הדין, שמא לא יקבלו בעלי דין את דעתו. אבל לכאורה דבריו תמוהים דמה בכך שלא ישמעו, הרי הדיינים פסקו הדין ובזה קיימו מצוותם.

ועי' בספר עטרת צבי (למהר"ץ חיות) שהקשה מדברי הירושלמי (ריש פרק כיצד מברכין) ר' חגי ור' ירמיה סלקין לבי חנוותא, קפץ ר' חגי ובירך, א"ל ר' ירמיה יאות עבדת שכל המצוות טעונים ברכה. מנין שכל המצוות טעונות ברכה, ר' תנחומא ר"א בר כהנא בשם ר"א ואתנה לך לוחות האבן והתורה והמצוה הקיש תורה למצוה מה תורה טעונה ברכה אף מצוות טעונות ברכה. ופי' מהר"א פולדא דבי חנוותא היינו מושב הדיינים, וברך על מ"ע של בצדק תשפוט עמיתך. אבל בפירוש לבעל ספר חרדים פירש שהלכו לחנויות לפקד על המשקלות.

ועי' בשו"ת חתם סופר (הנ"ל) שרצה לפרש דברי הרשב"א שאינו מברך על דינים, משום שאינו יכול לברך שציונו לשפוט בצדק, כי שגיאות מי יבין, ונהי שעכ"פ אין לדיין אלא מה שענינו ראות, ועל פי דעתו יורד לנכסיו ומשמת ומנדה על המסרב, מ"מ אין לברך על זה. אך אם יתרצו הבע"ד ברצונם הטוב הן לדין הן לטעות, הרי קיים מ"ע של דין ושלום בעולם, ועל זה אינו יכול לברך כי אולי לא יתראו בטעיותיו. עי"ש שמה"ט נמי אין מברכין על מנוי הדיינים, דאולי יש דיינים יותר טוב מהם.

ומה"ט כתב שאין לברך על מצות כתיבת ס"ת משום שאין אנו בקיאים בחסירות ויתרות. וכבר השיג עליו מהרצ"ח (עטרת צבי סוף מטבע הברכות) א"כ איך אפשר לברך על קריאת התורה.

צדקה

בספר הרקח (סימן שסו) נקט טעם אחר למה אין מברכים על צדקה ודינים, וז"ל כל המצוות שהם חוקות וגזירות צריך לברך, כגון שילוח הקן וראשית הגז ושאר מתנות כהונה (משמע שס"ל שמברכים על מתנת כהונה), אבל כל דבר שגם בני נח הוזהרו, וכגון גזל וגניבה וחמס וצדקה ולוייה ולקט שכחה ופאה והידור זקן, וכן עשיית מעקה ודינין ותיקון העניים ומשקלות ומידות א"צ לברך, שנוסח הברכה היא וציונו ולא את הגוים. עיקר יסוד זה איתא גם להרמ"ע מפאנו (מאמר העתים פי"ב, הובא בכלי חמדה ריש פרשת וירא).

בדברי הרוקח אלה יש כמה חידושים בנוגע חיובם של ב"נ, לגבי צדקה ס"ל כהר"ן (סנהדרין נו, ב) שמפרש למ"ד שחיוב דינים נלמד מהא דכתיב אצל אברהם אבינו ע"ה כי ידעתיו למען יצווה וכו' לעשות צדקה ומשפט, שהכוונה בצדקה כפשוטו, שב"נ מצווים על מצוות צדקה. ועי"ש שמביא ראייה שב"נ מצווים על מצוות צדקה, מזה שנענשו אנשי סדום. (ודלא כרש"י שמפרש שלעשות צדקה ומשפט הכוונה לדין ופשרה.)

אבל מה שנקט שב"נ מצווים על לקט שכחה ופאה ולוויית המת, צע"ג שמהיכ"ת שהם מצווים על מצוות אלה. ואולי ס"ל כמו שכתב רבינו ניסים גאון (ריש מסכת ברכות) שב"נ מצווים על מצוות שכליות, וז"ל ונאמר כי כל המצוות שהן תלויות בסברא ובאובנתא דליבא, כבר הכל מתחייבים בהן, מן היום אשר ברא

אלקים אדם על הארץ. אבל עדיין צ"ע שתינח מצות מעקה ואפילו מצות לויית המת, אבל מצות לקט שכחה ופאה לכאורה אין השכל מחייב.

כיבוד אב ואם

ע"פ דברי הרוקח כתב בשו"ת בנימין זאב לבאר למה אין מברכים ברכת המצות על מצות כיבוד אב ואם, דמאחר שהגויים ג"כ מכבדין את הוריהם שוב אין לומר אשר קדשנו במצותיו. ואין להוכיח מדבריו שס"ל שגויים מצווים על מצות כאו"א, שבקידושין (לא, א) מבואר שהם פטורים, אלא כוונת הבנימין זאב הוא דכיון שעכ"פ בנימוסיהן איכא לכבד אב ואם, ממילא כבר לא שייך לומר אשר קדשנו, משום שגם הם נהגו במצוה זו.

מצוה הבא בעבירה

עוד כתב הרשב"א שאין מברכין על מצוה הבאה בעבירה, כגון השבת הגזל ורביית, שלא נצטוינו לגזול כדי להשיב, וכן במצות שילוח הקן בעבר ולקחה אין מברכין שלא נצטוינו ליקח האם כדי לשלחה, וכ"כ בספר אבודרהם (שם).

ועי"ש שמביאים שני מקורות, א' מהא דתניא (ב"ק צד, א) ר' אליעזר בן יעקב אומר הרי שגזל סאה של חטים טחנה לשה אפאה הפריש ממנה חלה כיצד מברך, אין זה מברך אלא מנאץ, ועליו הכתוב אומר (תהלים י, ג) ובוצע ברך נאץ ה'. וקאמר רבא דטעמא דר' אליעזר בן יעקב משום דהויא לה מצוה הבאה בעבירה. ב' מהא דתנן (ברכות מה, א) אכל טבל ומעשר ראשון שלא נטלה תרומתו אין מזמנין עליו, ואפילו בטבל טבול מדרבנן, וטעמא דהאי מלתא משום דהויא לה מצוה הבאה בעבירה.

ברכה על מאכלות אסורות

וכבר השיג הראב"ד שאין זה כלום, שר' אליעזר בן יעקב לא התכוון לפטרו מנטילת חלה ולא מברכת חלה, אלא שיש עבירה עם מצותו, ואינו כמברכין אחרים על המצות. וכן ההיא דטבל לא כתוב שמי שאכל טבל שיהא פטור מלברך, אלא שאין מזמנין עליו לפי שאינו בתורת קביעות. ואיך יעלה על הדעת שהאוכל טבל דרבנן יהא פטור מברכת המזון דאורייתא, אלא שאין מזמנין עליהן מידי דהוי אעמי הארץ שאין מזמנין עליהם, היתכן שאינן חייבים בברכת המזון.

וכידועה שנחלקו בזה הרמב"ם והראב"ד (הל' ברכות א, יט), וז"ל הרמב"ם כל האוכל דבר האסור בין בזדון בין בשגגה אינו מברך עליו לא בתחלה ולא בסוף, כיצד הרי שאכל טבל של דבריהם או שאכל מעשר ראשון שלא נטלו תרומותיו או מעשר שני והקדש שלא נפדו כהלכתן אינו מברך, ואין צריך לומר אם אכל נבלות וטרפות או שתה יין נסך וכיוצא בו. וכתב הראב"ד ז"ל טעה בזה טעות גדולה שלא אמרו שאין מברכין אלא שאין מזמנין עליהם, לומר שאין להם חשיבות קביעות הואיל ואוכלין דבר האסור, והוא כעין אכילת פירות שאין להם קבע לזמון, אבל ברכה תחלה וסוף למה לא יברכו הואיל ונהנו.

שילוח הקן

לגבי מה שכתבו שלא מברכים על מצות שילוח הקן, משום דהוי מצוה הבב"ע, השיג הראב"ד הרי אם נטלה על מנת לשלחה אין עבירה, א"כ למה לא יברך. ותי' מהר"צ חיות על פי מה שכתב האבודרהם בהמשך שה"ט שאין מברכין על גירושין משום דשנאוי המשלח (גיטין ז, א) ואית בה עבירה. והק' א"כ למה לא מברכים על אלו דמצוה לגרשן ולית בהו עבירה, כגון אותן שכופין אותן להוציא, וכן מי ששהתה עשר שנים ולא ילדה, ותי' דלא פלוג רבנן בגירושין דגזרי הני אטו הני. ולפי"ז י"ל גם בשילוח הקן היות שלפעמים יש בו עבירה לא תקנו ברכה. אבל ק"ק דלמה המתין האבודרהם עד מצות גירושין, להגיד היסוד של לא פלוג, למה לא אמר היסוד לגבי שילוח הקן.

לאו הניתק לעשה

עוד כתב מהרצ"ח שמזה שכתבו דהוי מצוה הבא בעבירה, מבואר שלא הניתק לעשה שאין לוקין עליו, אין הפשט שהעשה מתקן הלאו כאילו לא עשאו, אלא פטור מעונש מלקות, דאי הוי תיקון של הלאו אין

כאן מצוה הבא בעבירה. ונראה שאין כאן ראייה שאפילו אם נאמר שיש כאן תיקון של הלאו, אבל היות והמצוה בא ע"י העבירה אין לברך עליו.

משלחן גבוה זכי

הבאנו לעיל דברי האבודרהם שאין מברכין על נתינת מתנות כהונה, כגון זרוע לחיים וקיבה וראשית הגז, משום דאין הישראל נותנה משלו אלא שהשי"ת זכה אותן לכהן, ומשלחן גבוה קזכו. אבל בתרומה ומעשרות שטובלים (ר"ל שהפירות הם טבל לפני ההפרשה, ואסורים באכילה) וטעונים הפרשה, מברכין על הפרשתה. וכן בפדיון הבן מברכין על פדיונו, ולא על נתינתו. אמנם הרוקח (הנ"ל) חולק עליו שכתב וז"ל כל המצות שהם חוקות וגזירות צריך לברך, כגון שילוח הקן וראשית הגז ו**שאר מתנות כהונה**. משמע שבאמת שפיר מברכים.

שיטת רבינו אליהו

במה שנקטו הראשונים שאין מברכים על מצוות שתלויים באחרים כגון כאו"א וצדקה, לכאורה ה"ה קימה והידור. אבל עי' בפירוש הירושלמי לבעל ספר החרדים שכתב שרבינו אליהו בירך על מצות צדקה, ועל מצות הלוואת מעות לעני, וכן בכל המצוות. וכנראה כוונתו לרבינו אליהו מלונדריש, שכן מצינו בספר פסקי רבי אליהו מלונדריש (זרעים עמ' לא) שכתב וז"ל ונ"ל שכל מצות עשה צריך לברך, ולפעמים אני מברך אקב"ו לקום מפני שיבה, ואקב"ו להדר פני זקן, וכן לכל שאר מצוות עשה. משמע שרצה לומר אפילו מצות צדקה וכדומה.